

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ ІСЛАМУ: ДО ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ

М.Ю.Бабій*

ІСЛАМСЬКИЙ ФАКТОР: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ І МІЖНАРОДНИЙ ПРАВОВИЙ ПРОСТІР

Характерно, що сьогодні як в Європі (в т.ч. й Україні), так і в усьому геополітичному просторі проблеми, пов'язані з релігією, зокрема в їх конфесійному вияві, знову вийшли на передній план.

Вони актуалізовані не лише в контексті глобалізаційних процесів та їх наслідків, які переживає світ, а й тими серйозними викликами, які постали перед міжнародним співтовариством і які певною мірою породжені релігійним фактором, зокрема його ісламським різновидом.

Проблеми “ісламського фактора”, передовсім їх екстремістських складових, є останніми роками одними із найбільш дискусійних, науково-тематизованих і політично центрованих. Скажімо, лише в пошуковій системі Інтернету “Rambler” розміщено понад 7 тис. сайтів, які містять майже 69 тис. різних документів, присвячених різним аспектам проблеми “Іслам і Європа”.

Зрозуміло, що така увага детермінована цілим рядом причин, породжених передовсім серією терористичних актів у різних країнах світу – США, Європі (Франція, Іспанія), Росії, подіями в Афганістані, Іраку, які пов'язують з проявами ісламського екстремізму, а також зі стрімким зростанням, кількості мусульман в Європі.

Зауважимо, що коли ми ведемо мову про “релігійний фактор” чи його конфесійний вияв – “ісламський фактор” в тому чи іншому контексті (соціальному, культурному, політичному тощо), то маємо на увазі, що релігія (як загальне поняття) або ж її структурні елементи є причиною, суттєвою обставиною (*фактором*), що

* К.філос.н., ст. наук. співроб. Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

діють, впливають на певні суспільні явища, процеси, детермінуючи стани й зміни в них через виконання релігійним комплексом чи, скажімо, окремим структурним компонентом його архітекτονіки – конфесією – певних функцій через діяльність своїх інституцій і організацій.

Іншими словами, у своєму сутнісному вияві поняття “релігійний фактор” чи його конфесійний дериват “ісламський фактор” розкривають природу, механізм, спрямованість функціонального впливу релігії (конкретного віросповідання) на основні сегменти суспільного життя та наслідки, характер цього впливу. Тобто йдеться про певний причинно-наслідковий зв’язок релігії в її функціональному вияві з контекстом буття соціуму чи його окремих сфер, з ініціацією змін, трансформацій в їх просторі.

Отже, поняття “релігійний фактор” (чи його конкретний конфесійний різновид – “ісламський фактор”) характеризує причинно-наслідковий вияв функціонального взаємозв’язку релігії (конфесії) і суспільства, ступінь, характер, результат впливу її на основні компоненти його структури, соціальні процеси, життєдіяльність людей.

Таким чином, коли ми ведемо мову про “ісламський фактор” у просторі євроатлантичного або українського суспільного утворення, то маємо на увазі не лише його присутність у структурі й бутті останнього, а передовсім кількісні й якісні виміри цієї присутності та особливості його функціонального вияву, характер і наслідки.

Йдеться про реальні функціональні параметри буття ісламу в Європі, Україні, його суспільний, правовий статус, відносини з державою та суспільством, іншими конфесіями. Це – складна, комплексна проблема. Вона тісно пов’язана з питанням збереження і захисту культурної і релігійної ідентичності прихильниками ісламу, їхньої адаптації до “чужого” їм культурного й релігійного оточення, правових норм свого буття, сприйняття цього середовища.

Іслам є незаперечною реальністю сучасної Європи. Практично немає жодної європейської держави, де б не функціонували ісламські організації. Згідно з даними ООН (2000 р) мусульманське населення Європи тільки за період 1989 – 2000 років зросло більш ніж на 100 відсотків. Сьогодні частка мусульман серед населення Європейського Союзу складає майже 5 відсотків. У Європі за різними оцінками проживає від 15 до 24 млн. мусульман.

Найбільша мусульманська община знаходиться у Франції, яка нараховує від 5 до 7 млн. своїх прихильників, а це – майже 10 відсотків від усього населення країни. Іслам став тут другою за кількістю адептів релігією після католицизму. Окрім Франції, значні за чисельністю мусульманські спільноти функціонують у Німеччині (3,4 млн.), Великобританії (1,6 млн.), Італії (1 млн.). Майже 1 млн. мусульман проживає в Голландії, більше 500 тис. – у Греції. [Див.: Харун Яхья. Європа обрачається к ісламу // http://www.harunyahya.ru/article_islam_yukselis_ph...; Нагцев С. Іслам и Европа // http://www.religare.ru/article_22723_htm]. Однак окремі експерти з проблем ісламу в Європі висловлюють думку, що практично чисельність мусульман в Європі значно більша, ніж це підтверджується документально. Варто взяти до уваги, що кількість мусульман в європейських країнах зростає не лише за рахунок значної імміграції мусульман, не лише за рахунок демографічного фактора, тобто високого рівня народжуваності в мусульманських сім'ях, але і за рахунок порівняно великого числа етнічних європейців, перш за все інтелектуальної еліти, які здійснили свій вибір у рамках ісламської парадигми. Щорічно число таких європейців – ісламських неофітів в середньому складає 25 – 35 тисяч чоловік. Найбільший приріст в цьому падає на Францію.

Суттєвим є й те, що збільшення кількості мусульман в Європі, супроводжується зміцненням їхньої релігійної самосвідомості.

Зростання прихильників ісламу в Європі, як найбільш “життєздатної ідеології зневажних і скривджених”, проходить на хвилі піднесення релігійності в арабському світі, на тлі зміцнення ідеології ісламізму, зростання екстремістських проявів в ісламському середовищі, в т.ч. і в європейському його секторі.

Зауважимо, що факт надзвичайно швидкого зростання прихильників ісламу в Європі, числа європейців, які приймають іслам, фіксують практично усі аналітичні центри Європи. [Див.: http://www.harunyahya.ru/article_islam_yukselis_ph...]. Це є свідченням того, що етнічні європейці знаходять в ісламі ті світоглядні, моральні, життєво смислові орієнтири, цінності, які вони готові покласти в основу свого буття.

Зауважимо, що подібний процес, хоча й в незначних масштабах, має місце і в Україні, на теренах якої діє більше 500 мусульманських громад, які також поповнюються за рахунок етнічних українців, частина з яких була прихильниками православ'я.

Цілком очевидно, що без врахування кількісного компонента “ісламського фактора” в його європейському вимірі неможливий і серйозний прогноз на майбутнє для окремих держав Європи, де відчутною є роль ісламу. А роль “ісламського фактора” в європейському духовному, політичному просторі останнім часом зростає. Скажімо, активна позиція ісламської спільноти Європи щодо американського вторгнення в Ірак у 2003 році значною мірою вплинула на оцінку цієї події в негативному сенсі з боку окремих держав, зокрема Німеччини та Франції.

Цікавим, на нашу думку, є й те, що відомі мусульманські авторитети Європи останніми роками наголошують на необхідності активізації “ісламського фактора” в соціальному й культурному просторі європейського соціуму. Один із лідерів європейських мусульман Тарік Ромадан постійно акцентує увагу на тому, що “європейські мусульмани не повинні замикатись у своїх гетто”. Народжені в Європі, вони “мають одержати європейську освіту, брати активну участь в європейському суспільно-політичному житті, щоб сприяти розповсюдженню ісламу”. [Цит. за: Нагиев С. Ислам и Европа // http://www.religare.ru/article_22723.htm]. Відомий шведський письменник Ангімар Карлуссон відзначаючи зростаючу роль “ісламського фактора” в Європі, зауважив, що у цьому зв’язку “не слід думати про ЄС, не беручи до уваги зелений прапор ісламу”. [Там само]. Це питання на його думку, має велике значення для майбутнього Європи.

Зауважимо, що відношення європейців (зокрема, християн) до ісламу не є однозначним. Є чимало європейських організацій радикального типу (в т.ч. й християнських), які вбачають у зростаючій ролі “ісламського фактора” загрозу європейській цивілізації. Вони підтримують точку зору С.Хантінгтона, що релігійною опозицією як сучасному етапу глобалізації, так і християнській цивілізації постає іслам. Він, до речі, стверджує, що “ісламське відродження за своїм розмахом і глибиною – це остання фаза в пристосуванні до Заходу”, це – спроба знайти “розв’язок” не в ліберальній ідеології Заходу, а в ісламі. [Див.: Хантінгтон С. Столкновение цивилизаций. – М., 2003. – С. 162]. Ці альярмістські висновки Хантінгтона лякають європейських антиісламістів. Вони вимагають більш жорсткого відношення і відповідних обмежень діяльності ісламських релігійних організацій “цього чужого Європі віросповідання”, посиляючись при цьому на факти прояву ісламського екстремізму, радикалізму й фундаменталізму, на

інтровертність ісламських спільнот, несприйняття ними ліберальних цінностей свободи, в т.ч. й свободи совісті, релігійного плюралізму. Вони вимагають обмежити імміграцію мусульман і здійснити висилку емігрантів. Роздаються звинувачення на адресу мусульман у прозелітизмі. Звучать пропозиції т.зв. “асиміляційного типу” на кшталт формування “європейського ісламу”. До речі, такі проекти в певних аспектах набувають і практичної апробації.

Звісно, іслам в Європі, як й іслам у світі, мають свої особливості. Бажають того європейські прихильники ісламу чи ні, однак “асиміляційні процеси”, зокрема в культурному, цивілізаційному аспектах, відбуваються. Разом з тим помітним останніми роками є супротив цьому, прагнення до активної боротьби проти спроб руйнації підґрунтя ісламської ідентичності, культурно-релігійної самобутності. Це, наприклад, жорстка реакція ісламських організацій Європи й ісламського світу на заборону ісламської атрибутики в державних закладах освіти у Франції. Хоча відзначимо, що гнучкість французького уряду в цьому процесі відображає певні позитивні тенденції, трансформації в його політиці щодо мусульманської умми країни.

З’являється можливість для мусульман Франції, як і деяких інших країн Європи, творити “власний релігійний простір”, не зазіхаючи на світський характер суспільного простору, а світськість держави, як важливої складової демократичного соціуму, так і вище означеного процесу, гарантує свобода совісті. Саме цей принцип, як справедливо наголошує президент Франції Жак Ширак, захищає свободу кожного вірити або не вірити. Він дозволяє жінкам і чоловікам будь-якого походження, будь-якої культури розраховувати на захист своїх вірувань з боку Республіки та її інститутів, дозволяє гармонійно співіснувати різним релігіям. Як будь-яка свобода, свобода віросповідання може бути обмежена лише свободою інших людей і необхідністю дотримання правил співжиття в суспільстві. [Див.: Ширак Ж. Світськість як основоположний принцип Республіки // Толерантність: теорія і практика – К., 2004. – С. 54].

Однак, на жаль, це, як уже відзначалось, далеко не всіма сприймається в європейських державах. Антиісламські настрої є реальністю європейського соціуму. Вони за певних умов періодично радикалізуються, зокрема й в християнських організаціях.

До речі, характеризуючи цю тенденцію, католицький кардинал Німеччини Карл Лехман зауважив, що “у висловлюваннях окремих християнських радикалів про іслам немає й грана правди. В ісламі набагато більше прав і свобод, ніж це собі можуть уявити християни”. [Цит. за: http://www.harpunya.ru/article_islam_yukselis_ph].

Проблеми виникають і тоді, коли іменем релігії зневажається демократія, права і свободи людини або коли політична система, спекуючи на певних акціях мусульманських екстремістів, звужує простір вільного буття ісламу в суспільстві, мотивуючи це заходами боротьби проти тероризму, міркуваннями національної безпеки.

Нагадаємо, що в Рекомендаціях ОБСЄ за результатами зустрічі з проблем свободи релігії і віросповідання у Відні (17-18 липня 2003 року) наголошується: “нагально рекомендувати державам не зловживати поняттям “Національна безпека”. Його не можна трактувати розширено. Зокрема, не можна вводити обмеження на свободу совісті, що обґрунтовується протизаконною практикою тих або інших релігій чи ідеологічних поглядів, а також необхідністю захисту “культурної ідентичності”. [Див.: Толерантність: теорія і практика. – К., 2004. – С. 122-123]. При цьому такий підхід європейської спільноти мотивується тим, що ідеологічні міркування, аргументи, які навіть підтримує більшість громадян, не роблять такі обмеження прийнятними, так як “вони відсутні в переліку можливих обмежень для реалізації прав людини, які передбачені різноманітними міжнародно-правовими документами”. [Там само. – С. 123]. Про це, зокрема, йдеться і в звітній доповіді з питань свободи совісті і переконань, яка підготовлена Спеціальним доповідачем Комісії ООН з прав людини Абдельфаттахом Амором, і в якій відзначається, що “в багатьох випадках держави замість того, щоб захищати право на свободу релігії або переконань використовують як привід міркування безпеки перед загрозою тероризму для того, щоб обмежити здійснення цього права”. [Там само. – 124]. У Доповіді наголошується, що насилля щодо членів релігійних менших (в т.ч. й мусульман – М.Б.) набуває все більшого поширення і в цьому зв'язку багато держав “не виконує свої зобов'язання у сфері прав людини”. До речі, подібні застереження звучали і на зустрічі в Європейському парламенті (1999) на тему “Іслам і Європа: точки перетину”. Ці застороги значною мірою відносяться і до такого

популярного нині аргументу, на якому часто наголошують державні чинники в Європі, в т.ч. й Україні, як турбота про збереження “культурної (релігійної – М.Б.) ідентичності” народу. [Там само. – С. 123].

Безперечно, це – важлива проблема, вона зачіпає глибинний аспект релігійних переконань. Адже ідентичність (в т.ч. й релігійна), як відомо, актуалізується лише в процесі взаємодії з інакшістю. Ідентичність виявляє себе тим активніше й чіткіше, якщо конфліктний потенціал цієї взаємодії зростає, коли значущими постають аксіологічні відмінності між релігійними переконаннями суб'єктів цих відносин. Це рельєфно виявляється у християнсько-ісламських взаєминах. Ідентичність існує на рівні переконань.

Дискусії з приводу культурної та релігійної ідентичності, демонстративні прагнення (мусульман) захистити свій культурний, світоглядно-ціннісний, в тому числі й релігійний простір, свій спосіб життя є нервом проблем взаємовідносин між християнським і мусульманськими світами. Відзначимо, що гострота проблем ідентичності є надзвичайно відчутною в мусульманській уммі Європи. Прагнення останньої не допустити тотальної “європеїзації” ісламу, нав'язування “загальнолюдських цінностей”, їх домінування в мусульманському середовищі, послаблення своїх зв'язків з ісламським світом у цілому, детермінують не лише тенденцію до інтровертності й радикалізацію ісламських організацій, які діють в Європі і взяли за мету захист ісламської ідентичності. І хоча в духовній сфері європейський мусульманин відчув цінність свободи, свободи віросповідання і толерантності, він сприймає їх насторожено, як параметри чужого способу буття. За цих умов він є надзвичайно активним у захисті своєї ідентичності, своїх релігійних переконань.

Колізії на цьому ґрунті були, є і будуть. Вони притаманні європейському соціуму, дієвим компонентом якого є ісламський фактор. Тим паче, як зауважує відомий ісламознавець Фарід Есак, “переважаюча частина мусульман”, в т.ч. й з європейського ареалу, незалежно від природи й міри своєї релігійності “твердо переконані, що світ став би набагато кращим, якби всі люди жили згідно з ісламською релігією”. [Есак Ф. Мусульманське ставлення до “інших” і загальнолюдські цінності // Релігійна свободи і права людини: місія і прозелітизм. У 3-х т. – Львів, 2004. – Е. 3. – С. 345].

Уявлення про іслам як про щось samozрозуміле, а про решту релігій як про збочення, знаходить на його думку, основу і опору в *хадісі* (переданні) Пророка Мухаммада: “Кожна людина народжується в природному стані, а вже батьки роблять з дитини християнина чи іудея”. З того, що християнство чи юдаїзм зображені в цьому хадісі як неприродні релігії, випливає що іслам є *аль-дін аль-фітрах* (“природна” або інакше – “очевидна” релігія). [Там само.] А звідси – уявлення про те, що “світ жадає ісламу”, і йому в цьому слід допомогти, навіть через прозелітизм, який є “частиною релігійного досвіду”. Прозелітизм є також обов’язком мусульманина. Він повинен залучати людей до правдивої віри (Коран 16:25). Тим більше, що іслам усіяко заохочує прозелітизм у “зонах війни”, до якої, до речі, відноситься і Європа. Однак прозелітизм не допустимий на території мусульманських держав. Мусульманина зобов’язує до навернення в іслам іновірців і аїят із Корана: “... закликай на путь Господа мудрістю та доброю радою, а змагаючись з іновірцями, вдаватися до найкращих засобів (Коран, 16:125).

Зрозуміло, що це викликає адекватну реакцію християн, і породжує антагоністичні настрої, нетерпимість з їхнього боку до мусульман.

Про те наявні факти нетерпимості, в тому числі й екстремістського виміру свідчать про їх обумовленість не стільки відродженням екстремізму і фундаменталізму в ісламі, скільки політичними, економічними, соціальними чинниками реального буття мусульман, ісламських спільнот в європейському ареалі.

Для України, яка має серйозну, хоча й диференційовану мусульманську общину, позитивні й негативні аспекти досвіду буття ісламу в Євросоюзі, куди активно прагне наша держава, мають важливе значення. Однак, уже сьогодні рішуче слід позбуватися стереотипів у сприйнятті ісламу як джерела “нетерпимості, екстремізму й тероризму”. Ці стереотипи є дуже небезпечними для миру і стабільності, якщо їх будуть використовувати у відносинах з ісламськими організаціями. Проблеми і перспектива буття “ісламського фактора”, його функціональної значущості, зокрема в українському, європейському контексті потребують постійного наукового моніторингу і конкретних зусиль європейського співтовариства для мінімізації наявного негативу і оптимізації складових нормального і вільного буття ісламу в Європі й Україні.